

ANDA RĂDULESCU

ANDA RĂDULESCU

**STRATEGII ȘI PROCEDEE
DE TRADUCERE**

**EDITURA UNIVERSITARIA
Craiova, 2020**

Referenți științifici:

Muguraș CONSTANTINESCU, Universitatea *Ștefan cel Mare* din Suceava

Mioara CODLEANU, Universitatea *Ovidius* din Constanța

Copyright © 2020 Universitaria

Toate drepturile sunt rezervate Editurii Universitaria

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

RADULESCU, ANDA

Strategii și procedee de traducere / Anda Rădulescu. -

Craiova : Universitaria, 2020

Conține bibliografie

ISBN 978-606-14-1552-6

81

© 2020 by Editura Universitaria

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețelele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Introducere

Dorința de a sintetiza experiențele traducătorilor și de a le teoretiza în lucrări care să folosească drept învățătură pentru cei tineri sau pentru cei mai puțin experimentați a existat încă din secolul al XVI-lea, când Etienne Dolet a publicat la Lyon (1540) unul dintre primele manuale destinate celor care desfășurau această activitate, sub denumirea de *La manière de bien traduire d'une langue à l'autre*. Au urmat multe altele, dintre care ne limităm a aminti doar câteva, și anume: Gaspard de Tende, *Règles de la traduction* (1660), Darbelnet & Vinay, *Stylistique comparée du français et de l'anglais* (1958), Mounin, *Problèmes théoriques de la traduction* (1963), Nida & Taber, *The Theory and Practice of Translation* (1969), Guillemin-Flescher, *Syntaxe comparée du français et de l'anglais. Problèmes de traduction* (1981), Seleskovich & Lederer, *Interpréter pour traduire* (1984), Chuquet & Paillard, *Approches linguistiques des problèmes de traduction* (1987), Ladmiral, *Traduire: Théories pour la traduction* (1979), Delisle, *L'Analyse du discours comme méthode de traduction* (1980) și *La traduction raisonnée* (1993), Van Hoof, *Traduire l'anglais. Théorie et pratique* (1989), Ballard, *La traduction du français à l'anglais* (1987), Baker, *In Other Words. A Coursebook on Translation* (1992) etc.

Așa cum apare chiar din titlurile pe care le poartă, ele abordează problemele traducerii în special din perspectiva lingvisticii comparate sau a stilisticii, fiind mai degrabă disertații despre traducere. În plus, terminologia folosită este destul de fluctuantă și de generală, fapt care poate crea ambiguități.

Din aceste considerente am decis să public lucrarea *Strategii și procedee de traducere*, care, departe de a fi un ghid, o metodă sau un manual al traducătorului, este o încercare de a distinge între două noțiuni confundate de multe ori și socotite a fi unul și același lucru – respectiv *strategiile* și *procedeele* de traducere. M-am străduit să aduc în discuție teoriile cele mai noi referitoare la criteriile luate în considerare de specialiști pentru diferențierea lor, în funcție de mai mulți parametri, de natură

obiectivă (factori cognitivi) și subiectivă (care țin de particularitățile individuale ale traducătorului).

Bazată pe o bibliografie a domeniului bogată și relevantă pentru acest tip de demers, ea cuprinde, pe lângă prezentarea strict teoretică a materialului, o serie de exemple din studiile și articolele mele anterioare, precum și din experiența îndelungată căpătată în calitate de coordonator al cercului de traduceri *Intercultura* al Facultății de Litere din Craiova.

Lucrarea este organizată în două părți: prima, *Strategii ale traducerii*, tratează probleme legate de terminologia destul de vagă folosită în traductologie, unde cuvintele *strategie*, *tactică*, *tehnică*, *metodă*, *procedeu* și *procedură* par să fie sinonime. După prezentarea succintă a definițiilor acestor noțiuni, am scos în evidență atât caracteristicile lor comune, dar mai ales diferențele care le separă, pentru că ele sunt cele care pun în lumină specificul fiecăreia și, implicit, a faptului că nu sunt sinonime. Am procedat apoi la prezentarea factorilor care determină alegerea unei anumite strategii, în conformitate cu teoriile lui Brzozowski (2008), apoi am prezentat succint diferitele tipuri de strategii, așa cum apar ele la Jääskäläinen (1993, 2005) și la Gambier (2008). La sfârșitul acestei prime părți am inclus un mic rezumat, în care am sintetizat proprietățile strategiilor, astfel încât trăsăturile lor distinctive să fie mai ușor reținute și să convingă de necesitatea stabilirii prealabile a unei anumite strategii, atunci când ne aflăm în fața unui text care trebuie tradus în altă limbă.

Partea a doua, *Procedee de traducere*, este dedicată, așa cum indică și titlul, procedeele de traducere, prezentate după modelul clasic, foarte cunoscut în lumea traducătorilor, și anume *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction* a lui Vinay & Darbelnet (1958). Deși contestat de mulți traductologi, el rămâne totuși un punct de reper important, în ciuda criticilor care i-au fost aduse, referitoare la faptul că procedeele pe care le discută (șapte la număr) nu acoperă ansamblul operațiilor complexe pe care se bazează traducerea. De la ei am preluat distincția între procedeele directe de traducere

(împrumut, calc, traducere literală) și cele indirecte, oblice (transpoziție, modulare, echivalență, adaptare), iar exemplele folosite de mine ilustrează diferențele dintre limbile română-franceză-engleză, atât sub aspectul structurilor lexicale, morfo-sintactice și semantice (la nivel de sistem al limbii), cât și la nivel de alegere subiectivă a traducătorului.

Parcurgând această secțiune, se poate ușor constata că există suprapuneri între noțiuni care, în prima parte, au fost considerate drept strategii de traducere iar în partea a doua apar întregistrate ca procedee (transformarea, substituția, adaptarea). Nu este vorba de o neglijență sau de o inadvertență, ci de dorința de a prezenta în cadrul procedeelelor de traducere schema exactă oferită de cei doi stilisticieni, pionieri ai studiilor de traductologie, francezul Jean Darbelnet și canadianul Jean-Paul Vinay.

Concluziile generale ale lucrării scot în evidență necesitatea de a adapta strategiile și procedeele de traducere în primul rând tipului de text de tradus (text literar, expresiv/*vs.*/text pragmatic, de informare, tehnic etc.) apoi scopului propus (sensibilizarea cititorului /*vs.*/ vulgarizarea unui text), stilului folosit de autor (în cazul textului literar), prozodiei (în cazul traducerii de poezie) și, nu în ultimul rând, caracteristicilor individuale ale traducătorului, subiectivității și empatiei lui cu originalul, pe care îl transformă, mai mult sau mai puțin, rămânând fidel fie literei, fie spiritului textului.

Sper ca *Strategiile și procedeele de traducere* să fie o sursă de inspirație pentru toți cei care sunt interesați de domeniul fascinant al traducerii, aflați atât în fază de formare (studenți), cât și în fază de perfecționare (masteranzi, doctoranzi, tineri traducători).

Autoarea

Partea I
STRATEGII ALE TRADUCERII

1. Strategiile traducătorului - o problemă de terminologie?

Lucrările de traductologie înregistrează o serie de termeni precum *strategii, tactici, tehnici, metode, procedee* sau *proceduri*¹, care, în principiu, se referă la ansamblul de acțiuni, de reguli și de mijloace coordonate, menite să ducă la atingerea unui anumit scop². Cu toate că acești termeni au numeroase puncte de convergență, ei nu sunt totuși sinonimi, diferențele situându-se mai ales la nivel acțional, referindu-se la etapa pe care traducătorul o are de parcurs în vederea realizării obiectului finit, respectiv al traducerii. Iată definițiile pe care DEX online le oferă cuvintelor de mai sus:

Strategie = parte componentă a artei militare, care se ocupă cu problemele pregătirii, planificării și ducerii războiului;

Tactică = parte componentă a tehnicii militare care se ocupă cu studiul, organizarea, pregătirea și ducerea luptei pentru a îndeplini cu maxim de eficacitate scopurile date; totalitatea mijloacelor întrebuințate pentru a izbuti într-o acțiune;

Tehnică = ansamblul metodelor, procedeelelor și regulilor, îmbinate cu o anumită măiestrie personală și aplicate în executarea unor operațiuni sau lucrări, sau, în general, în practicarea unor profesii;

¹ Gambier (2008: 65) remarcă situația similară din engleză și menționează o serie de termeni (*strategies, procedures, techniques, operations, methodes*), unii realizați printr-o metaforă a deplasării: *changes, shifts, replacements, trajections, adjustment techniques* etc.

² Diferențele de puncte de vedere și lipsa de unitate terminologică este pusă în evidență de Gambier (2008: 69) care remarcă la Newmark (1988) prezența a 8 metode și a 15 proceduri de traducere. La Chesterman (1997) figurează 30 de strategii de traducere (10 sintactice, 10 semantice și 10 pragmatice), iar la Molina & Hurtado (2002) sunt enumerate 18 tehnici de traducere. Sub denumirea de *metode, tehnici, strategii și proceduri*, toți acești traductologi includ multe procedee comune, ca de exemplu: traducerea literală, adaptarea, explicitarea, implicitarea, omisiunea, transformarea.

Metodă = procedeu sau ansamblu de procedee folosite în realizarea unui scop; manual ce cuprinde reguli și principii normative pentru învățarea sau pentru practicarea unei discipline, arte etc.; ansamblul acestor reguli și principii;

Procedeu = mijloc folosit pentru a ajunge la un anumit rezultat;

Procedură = totalitatea actelor și a formelor îndeplinite în cadrul activității desfășurate de un organ de jurisdicție, de executare sau de alt organ de stat; formă legală de a proceda în cazuri determinate de lege.

Altfel spus, aplicarea la domeniul traducerii a termenilor de *strategie* și de *tactică*, utilizați mai ales în domeniul militar, lasă impresia că traducerea este un teren de luptă, în care traducătorul, asemenea unui strateg militar, stabilește încă de la început un plan general ce cuprinde tehnicile și procedeele care trebuie adoptate pentru a obține rezultatele scontate, respectiv o traducere de calitate, care să nu dea impresia că textul a fost scris de un străin³. Strategia are rolul de a anticipa factorii de impact asupra obiectivului vizat. Pentru atingerea scopului, traducătorul trebuie să aibă încă de la început un plan concret de acțiuni coordonate, adaptate situației date – altfel spus tipului de text⁴ pe care îl are de tradus –, care se pot modifica pe parcurs, fără însă a se pierde din vedere strategia prestabilită. În principiu, se consideră că nu există strategie fără tactici și nici tactici fără o strategie judicios planificată. De la Gambier (2008: 77) reținem

³ Hans Erich Nossak citat de Catharina Reiss (2002: 26) consideră că sarcina traducătorului este de a oferi cititorului din limba țintă un text lizibil în limba sa, nu o traducere brută, școlărească, unde la fiecare rând dăm peste o construcție sintactică stângace, un neologism prost plasat, un anglicism, italianism, hispanism pe care îl simțim de la o poștă, și pe care l-am putea înlocui cu altceva.

⁴ Există mai multe opinii legate de strategiile asociate fiecărui tip de text. De exemplu, pentru traducerea de poezie se are în vedere strategia improvizării, a transformării, a caracterului insolit (fr. *étrangéité*). Pentru textele literare, în general, se pot folosi strategii de adăugare de elemente, de compensare, de suprimare, de reducere, de adaptare, de echivalare, de transformare sintactică etc.

câteva aspecte care funcționează în strânsă legătură cu strategia, și anume:

- procedurile (ansamblul actelor logice utilizate pentru atingerea unui scop);
- norma⁵ (orientarea alegerilor făcute de traducător);
- situația sau contextul (ansamblul condițiilor, al constrângerilor care permit excluderea anumitor posibilități);
- problema (dificultatea, într-o situație dată, de a tranșa între mai multe soluții de traducere posibile/acceptabile în acel context).

Traducătorul trebuie să sesizeze încă de la început unde anume este "problema", pentru ca în funcție de ea și de situația concretă, punctuală din text, să stabilească procedurile de urmat, în strânsă legătură cu strategia și cu tactica aferentă. Acest lucru este necesar mai ales din perspectiva faptului că la dispoziția lui se află mai multe procedee care pot fi utilizate, fiecare prezentând anumite avantaje, dar în același timp și limite. Astfel, adaosul de informație poate fi făcut fie printr-o simplă explicație, printr-o parafrază, fie prin nota traducătorului, care însă riscă să perturbe fluenta lecturii, să o întrerupă pentru moment⁶, fapt ce-l poate determina pe cititorul superficial să renunțe la lectura cărții, mai

⁵ Gambier se referă atât la normele care satisfac orizontul de așteptare al cititorului, cât și la cele de responsabilitate, de comunicare și de relaționare ale lui Chesterman (1997: 76-77, 113), care stau la baza alegerii strategiilor și tacticilor traductive.

⁶ De multe ori nota traducătorului este importantă pentru a-l ajuta pe cititor să înțeleagă anumite pasaje. De exemplu, personajele feminine din best-sellerul *The Secret Keeper* (editura Allen & Unwin, Australia, 2012) al scriitoarei australiene Kate Morton, tradus în română de Denisa Comănescu (*Păzitoarea tainei*, Humanitas Fiction, București, 2017), cuprinde o notă a traducătoarei în care explică de ce domnul Nicolson, tatăl eroinelor din roman, le numea "o întreagă grădină" (p. 14), pentru că toate purtau nume de flori: "Laurel – laur, Rose – trandafir, Iris – stânjeneț, Daphne – tulichină, arbust cu inflorescențe mici, trandafirii". Dar, la pagina 280, nota care precizează tipul de mașină Ford pe care o conducea tatăl lui Vivien, atunci când au avut accidentul – și anume "Model de automobil Ford (Ford Model T, cunoscut și ca Tin Lizzie), fabricat între 1908 și 1927, considerat primul automobil produs în masă, accesibil claselor de mijloc" ni se pare neesențială, traducătoarea dorind poate, prin folosirea ei, să scoată în evidență situația materială a familiei.

ales dacă traducătorul abuzează de acest procedeu. De asemenea, în situația numelor proprii, pozițiile oscilează între transliterație⁷ transfer, substituție, traducere, modificare (Vermes, 2003: *transference, substitution, translation, modification*) și împrumut, expansiune (cu notă explicativă), omisiune (Särkkä, 2007). Iar pentru traducerea cuvintelor cu încărcătură semantică⁸ Gambier (2008: 74), care îl citează pe Ivir (1987), reține următoarele procedee: împrumutul, definiția, traducerea literală, substituția, creația lexicală, omisiunea și adaosul.

Lipsa de coerență în folosirea conceptelor de *strategie, tactică, metodă, procedeu, mijloc* l-a făcut pe Chesterman (2004: 36-37) să-l considere pe Berman mult prea normativist, pentru că a susținut "raționalizarea, clarificarea și dezvoltarea" (Berman, 1985: 78) structurilor care pot genera ambiguitate⁹. Dar,

⁷ Operație care constă în substituirea fiecărui grafem dintr-un sistem de scriere într-un alt sistem de scriere. De exemplu, denumirea unei cunoscute ape minerale din Georgia, ბორჯომი, a fost transliterată cu caractere latinești, *Borjomi*, iar în franceză, *Bordjomi*, după numele localității unde este îmbuteliată. De asemenea, orașul Великий Новгород, din Nord-Vestul Rusiei, a fost transliterat *Novgorod*, sau, mai exact, *Veliki Novgorod* (Novgorodul cel Mare).

⁸ De exemplu, în poezia lui Eminescu, *Ce te legeni...*, versul *Bate vântul frunza-n dungă* prezintă, din punct de vedere semantic, o analogie cu clopotul care bate-n dungă pentru a anunța moartea cuiva. Încărcătura socio-culturală a structurii este greu de redat în alte limbi (franceză, engleză), unde morții nu sunt îngropați în sunet de clopot, ci mai degrabă în acorduri de orgă, în timpul serviciului religios desfășurat în bisericile catolice. Deci, pe de-o parte, locul nu este același – cimitir/vs./biserică, iar pe de altă parte, ritualul este diferit. Cei patru traducători ai poeziei au procedat fie la substituție (Jean-Louis Courriol: *Le vent frappe les feuilles de biais*), fie la neutralizare (Paul Miclău: *Par les feuilles souffle le vent*; Veturia Drăgănescu-Vericeanu: *Par mes feuilles le vent s'il passe*; Elisabeta Isanos: *Et du vent, les feuilles sont lasses*), cf. Rădulescu, 2005: 234-235.

⁹ De exemplu, faptul că româna dispune doar de un singur cuvânt prin care desemnează și cântăreața de operă (fr. *la cantatrice*) și pe cea de muzică ușoară (fr. *la chanteuse*) poate da naștere la ambiguități. De asemenea, lipsa mărcii de gen a cuvântului *friend* din engleză, fără specificarea efectuată prin adăugarea substantivului *boy* sau *girl*, poate, de asemenea, crea ambiguitate. De exemplu, propoziția *My cousin moved out with a new friend* este ambiguă din două puncte de vedere, deoarece nu este indicat nici sexul lui *cousin*, nici cea a lui *friend*. Extrasă din context, propoziția are o dublă interpretare: *Vărul meu / vara mea s-a mutat cu prietena / prietenul lui*. În plus, ambiguitățile unui enunț, voluntare sau involuntare, pot fi surse de umor, pe care traducătorul le poate sau nu transfera în limba străină (a se vedea Fuchs, 1996 și Ballard 1987). Astfel, sub o interdicție afișată pe zidul unei școli unde se poate citi *Défense de courir*, elevii au